

ПОБУДОВА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ю. О. Тодосійчук

Херсонський державний університет, yulyatodos5@gmail.com

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор В. І. Шебанова

Вступ. В сучасних умовах державного розвитку особливо гостро постає проблема реалізації інтелектуального потенціалу української нації. Школа – одна з найважливіших ланок, здатних позитивно її розв’язати. Тому необхідно удосконалювати всю систему освіти, зокрема початкову; привести зміст і методи навчання у відповідність до принципів гуманізації та демократизації, спираючись на новітні досягнення психологічної та педагогічної науки.

Демократичне перетворення суспільства зумовлює нові пріоритети освіти – на перший план висувається здатність людини до творчої самореалізації. Дух творчості має плекатися з перших кроків шкільного життя дитини. Тому молодший шкільний вік є дуже відповідальним періодом у формуванні креативності (як загальної здібності до творчості) та, зокрема, творчого мислення учнів, яке передбачає не стандартне засвоєння знань у готовому вигляді, а самостійну переробку, переосмислення, узагальнення та систематизацію набутого.

Завдання дослідження: розглянути можливості моделі розвитку інтелектуальних творчих здібностей молодших школярів засобами рідної мови

Виклад основного матеріалу. Мова – знакова система, яка виконує пізнавальну і комунікативну функції в процесі людської діяльності. Вона являє собою систему понять про об’єкти, явища і закони мовлення, точніше систему форм і значень, які знаходяться у певних відношеннях між собою [1].

На кожному з мовних рівнів (фонетичному, лексичному, граматичному) в шкільному курсі рідної мови виділяються основні поняття, суть яких деталізується, поглиблюється у подальшій мовній практиці, і в кінцевому

результаті, у школярів повинно формуватися наукове уявлення про мову як цілісну систему з властивими їй закономірностями (за А. К. Марковою) [3].

Ще до школи дитина, оволодіваючи рідною мовою, одночасно оволодіває і узагальненим досвідом попередніх поколінь і здатністю до абстрагування і узагальнення. Тому оволодіння рідною мовою являє собою істотну сходинку в розвитку психіки дитини, яка ґрунтується на розвитку мисленнєвої діяльності [3].

Абстрактність, узагальненість значень мовних знаків формуються поступово, шляхом віднесення певного звучання до певних предметів, явищ, відношень, які дані від початку в наявній ситуації. Усяка нова граматична форма обов'язково з'являється у відповідь на наявну комунікативну потребу. Це – емпіричний шлях мислення. В школі ж поглиблення і розширення мовних знань здійснюється переважно теоретичним шляхом. Як відомо лінгвістика в загальному вигляді ділить мовні значення на дві групи: лексичні і граматичні. Якщо перші позначають явища, предмети, властивості, якості, то другі – відношення між ними. Граматичні значення можуть виявляти відому незалежність від лексичних одиниць. Різниця між ними ще й в тому, що лексичним одиницям властива свобода вибору в той час як граматичні форми та відношення строго детерміновані мовними нормативами. Граматичні значення являють собою ще більш високий рівень абстракції порівняно з лексичними, оскільки знаменують узагальнені відношення слів, які вже стали продуктами абстракції. І хоча лексичне не може існувати без граматичного, природа утворення лексичних і граматичних навичок не однорідна. Якщо оволодіння словом проходить через багаторазове використання його в різних ситуаціях, в яких сягають і автоматизуються його зв'язки і спектр значень, то граматична навичка формується при найменуванні, участі в схожих ситуаціях, що повторюють ті відношення, котрі приховані в граматичній категорії, що є, по суті, знаком деякої типової ситуації дійсності, типового положення речей. Кількість граматичних форм та їх властивостей хоча і велика, проте обмежена, кожне граматичне поняття стає, незмінне, тому при досить великій частоті

вживання, (а саме це притаманне рідній мові), воно автоматизується і вживається без спеціального вивчення. Доказом цього є цілком правильне (граматично) мовлення багатьох дошкільників, які, проте теоретично граматики не вивчали. Щодо лексичної сторони мовлення, то вчені відмічають парадоксальне її погіршення у школярів порівняно із старшими дошкільниками. Це відбувається тому, що в молодших класах під час вивчення рідної мови надається невиправдана перевага вивченню граматики.

Н. А. Мікулінська вважає, що зміст шкільного курсу рідної мови повинен включати елементи лінгвістичної науки у взаємозв'язках; цей же предмет передбачає озброєння учнів комунікативними навичками, а також розвиток культурно-естетичних нахилів особистості [5]. Зміст передбачає загально-інтелектуальний розвиток школярів. Щоб реалізувати його слід відмовитись від існуючого стереотипу навчання дітей, створюючи умови формування творчого мислення дітей, однією з форм вираження якого є багате, гнучке, образне, самостійне, логічно вибудоване, адекватне контекстовій ситуації мовлення. Специфіка мови в тому, що вона є не тільки формою і змістом (в контексті навчального предмета) мислення, а предметом повсякденного масового вжитку.

Всі ці аспекти дозволяють зробити висновок, що вивчення рідної мови в школі – це той матеріал, на якому стає можливим формування творчого мислення. Програми початкового навчання передбачають вироблення в учнів загальнонавчальних вмінь і навичок, до яких входять організаційні, загальномовленнєві, контрольно-оцінні вміння, вимоги до яких підвищуються з класу в клас.

Все це вимагає творчої інтелектуальної активності, логіки, понятійності, образності в мовленні, яке набуває нових форм і функцій в молодшому шкільному віці.

Диференціація власне комунікативного мовлення і «мовлення для себе», віднесена Л. С. Виготським до кінця дошкільного дитинства, стає умовою складної взаємодії цих функцій в шкільному періоді [2]. Так, функція внутрішнього мовлення все більше соціалізується, опосередковується

комунікативним аспектом (планування окремих дій перетворюється в соціально опосередковані процеси самовиховання і самоосвіти); функція мовлення «для інших» все більше інтелектуалізується, опосередковується індивідуальним внутрішнім світом суб'єкта мовлення, переростає у функцію диференційованого індивідуального впливу. Як внутрішнє, так і зовнішнє мовлення несе функцію творчого самовираження особистості, що виявляється у грі словами та значеннями, вільному їх комбінуванні, в результаті чого якісно змінюється операторний досвід, мовленнєві сфери набувають нової ігрової мотивації.

Учбова діяльність на уроках рідної мови являє собою організоване дорослими засвоєння школярами знань, тобто суспільно вироблених способів аналізу і перетворень лінгвістичних об'єктів, оволодіння способами цього аналізу, закріпленими в учбовому предметі, що удосконалює узагальнюючу функцію мовлення.

Принципова різниця між шкільним віком та всіма іншими полягає в тому, що мова і система її засобів стає предметом спеціального вивчення дитини. В школі діти засвоюють суспільно вироблені способи роботи з мовою, закріплені в правилах граматики. Другою рисою, яка відрізняє шкільний вік, є оволодіння дитиною принципово новою формою мовлення – письмовим мовленням. Оволодіння письмовим мовленням з його властивостями (розгорнутість і зв'язність, структурна складність) формує у школяра вміння обміркованого викладення своєї думки, тобто сприяє довільному і усвідомленому здійсненню мовленнєвої діяльності (Л. С. Виготський) [2]. Письмове мовлення принципово ускладнює структуру спілкування, оскільки відкриває можливість звернення до відсутнього співбесідника. У складних багаторівневих мисленнєвих операціях при неможливості виконати всі дії за допомогою попереднього внутрішнього планування, письмове мовлення дає можливість створювати східцеві опори, диференціювати етапи розв'язання задачі.

Поряд з якісно новими процесами в розвитку мовлення відбувається удосконалення раніше виниклих її форм, що стимулюється подальшим

розгортанням функцій. Так, ускладнення інформаційного обміну виставляє все більші вимоги і до форм мовлення і, перш за все, до зв'язних висловлювань для обміну значеннями, для висловлення послідовних, логічно обґрунтованих і доказових суджень. Зміст мовлення школярів все більше виходить за межі безпосереднього досвіду, що виключає користування спрощеними формами ситуативного мовлення і вимагає не тільки засвоєння складних форм контекстного зв'язного мовлення, а й справжньої мовленнєвої (мисленнєвої) творчості.

Мовлення школярів в цілому вивчене значно менше, ніж дошкільників. Серед даних про мовлення школяра більше матеріалів про оволодіння мовними засобами, ніж про засвоєння функцій мовлення. Дослідниками відмічається недосконалість усного і писемного мовлення школярів різних вікових груп. У порівнянні темпів розвитку мовлення дошкільника і школяра, напрошується парадоксальний висновок: в шкільному віці мовлення ніби уповільнює свій розвиток, хоча зовсім не досягає досконалості. Це тому, що існуюче шкільне навчання не мобілізує мовленнєвих і мисленнєвих потенцій дитини, не містить оптимальних шляхів актуалізації ігрового досвіду дошкільника. Подібно до того, як в дошкільному віці діти самостійно звертаються до усвідомлення форм мовлення, так на етапі шкільного навчання виникає потреба в усвідомленні функцій мовлення, цілеспрямованого їх розвитку.

На жаль до сих пір в навчальному процесі на уроках рідної мови розвиток мовлення в його багатофункціональному аспекті виноситься немов би за дужки, до того ж, це – обов'язково писемне мовлення. Такі уроки, тобто уроки розвитку зв'язного мовлення планово проводяться в молодших класах один раз на тиждень. Весь інший навчальний час здебільшого відводиться на вивчення і відпрацювання граматичного матеріалу та виробленню каліграфічних вмінь. Але такий звужений підхід суперечить по-перше потребам дитини, сучасним вимогам та можливостям суспільного життя і, нарешті, перспективним напрямкам форм діяльності. В останні роки комп'ютеризація навчання зробила великий крок вперед, що вивільняє часові та енергетичні резерви учнів та

вчителів, відкриває нові можливості оптимізації навчання. Так, програма автоматичного виправлення синтаксичних і орфографічних помилок дозволяє ефективно використовувати комп'ютери у вивченні рідної мови. Учні, пише Ю. І. Машбиць [4], перестають боятися помилок, оскільки ті обов'язково будуть виявлені комп'ютером, і основну увагу приділяють смисловим аспектам і стилістиці своїх висловлювань. При цьому не тільки підвищується грамотність і виразність висловлювань, а й посилюється мотивація навчання. Таким чином, найактуальнішим аспектом вивчення мови залишається мовлення та його стилістика. Стилiстика – наука про синонімічні, паралельні взаємопов'язані, такі, що відрізняються лише відтінками, ресурси мови. Задача стилістики – навчити того, хто користується мовленням обирати з кількох паралельних мовних засобів найбільш адекватній висловлюваній думці та контекстовій ситуації. Стилiстика вивчає експресивні факти мовної системи з точки зору їх емоційного змісту, тобто висловлення в мовленні явищ із сфери почуттів і дії мовленнєвих фактів на почуття. Очевидно, що діяльність по складанню і перетворенню мовленнєвих комбінацій, які є формою комунікативної функції мислення – в певному розумінні творчий процес, який в умовах навчання повинен бути не просто скерованим, а цілеспрямовано формуватись.

Висновки. Описано, що молодший шкільний вік є дуже відповідальним періодом у формуванні креативності (як загальної здібності до творчості) та, зокрема, творчого мислення учнів, яке передбачає не стандартне засвоєння знань у готовому вигляді, а самостійну переробку, переосмислення, узагальнення та систематизацію набутого. З'ясовано, мова є знаковою системою, яка виконує пізнавальну і комунікативну функції в процесі людської діяльності. Оволодіння рідною мовою являє собою істотну сходинку в розвитку психіки дитини, яка ґрунтується на розвитку мисленнєвої діяльності. Наголошено, що вивчення рідної мови в школі – це той матеріал, на якому стає можливим формування творчого мислення. Описано, що програми початкового навчання передбачають вироблення в учнів загальнонавчальних вмінь і навичок, до яких входять організаційні, загальномовленнєві, контрольно-оцінні

вміння, вимоги до яких підвищуються з класу в клас. Все це вимагає творчої інтелектуальної активності, логіки, понятійності, образності в мовленні, яке набуває нових форм і функцій в молодшому шкільному віці.

Література:

1. Айдарова Л. І. Психологічні проблеми навчання молодших школярів українській мові : монографія. К. : Фоліос, 2018. 225 с.
2. Выготский Л. С. Психология развития человека / Сост. А. Леонтьев. М. : Эксмо, 2003. 1136 с. (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
3. Маркова А. К. Психология засвоєння мови як засобу спілкування. К. : Гнозис, 2015. 239 с .
4. Машбиць Ю. І. Психологічні умови підвищення ефективності початкового етапу навчального процесу. *Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Дод. 2 до Вип. 36, Том VIII (68): Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» / ред. І. П. Маноха. К.: Гнозис, 2016. С. 304-313.*
5. Мікулінська Н. А. Розвиток лінгвістичного мислення учнів. К. : Міленіум, 2019. 142 с.